

УДК 631.11.

М. В. Шурик,

доктор економічних наук, професор,

Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького

ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ФЕРМЕРСЬКИМИ ГОСПОДАРСТВАМИ КАРПАТСЬКОГО МАКРОРЕГІОНУ

Досліджено механізм становлення й розвитку фермерських господарств у аграрному секторі Карпатського макрорегіону. Розкрито основні причини, що обмежують можливості раціонального використання фермерами земельних ресурсів. Запропоновано найважливіші передумови підвищення ефективності функціонування фермерських господарств.

The article investigates the process of farming development and formation in the agrarian sector of the Carpathian macroregion. The main reasons that restrict the possibilities of land resources usage are revealed here. The article suggests the most important premises for effective farming rising.

Ключові слова: фермери, реформування, фінансування, землезабезпеченість, розораність, товарність, ефективність.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фермерські господарства не одержали належного розвитку в аграрному секторі Карпатського макрорегіону. Однією з причин низької ефективності їх функціонування — відсутність належно організованого земельного господарства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Фермерство, механізм та особливості його запровадження в аграрному секторі економіки як найбільш ринковоорієнтованих агроформувань є предметом дослідження багатьох відомих учених. Проблеми розвитку фермерства залишаються предметом дискусій, що вирішуються на багатьох науково-практичних конференціях, нарадах, семінарах тощо. Фермерський уклад, потреба його становлення та розвитку розглядаються на найвищих щаблях законодавчої та виконавчої влади держави. При цьому складові успіху, що потребують розв'язання, напрями дослідження вирізняються значною різноплановістю та багатовекторністю. Зокрема, окремими вченими констатується, що підвищення економічної ефективності функціонування фермерських господарств значною мірою залежить від розміру земельного фонду. Фактор розміру земельної ділянки забезпечує членам фермерських родин набагато більші доходи, ніж решті сільських домогосподарств (54 тис. грн. для родин фермерів і 9,7 тис. грн. — для домогосподарств найманих працівників) [1, с. 66]. Потреба оптимізації розміру сільськогосподарських формувань,

в тому числі у фермерських господарствах пропонується відомим вітчизняним ученим В.Я. Мессель-Веселяком, який виходить з того, що розмір сільськогосподарських угідь фермерських господарств має становити 300—500 га, тому що вони використовують менш потужну техніку і машини [2, с. 17].

Зазначимо, що, починаючи з 1995 р., площі сільськогосподарських угідь фермерських господарств в Україні постійно зростають. Зокрема, за офіційними даними статистики, на кінець 2008 р. фермерами використовувалось 4327,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у той час у 1995 р. ці землі склали лише 786,4 тис. га. Зважаючи на швидку позитивну динаміку кількості земельних площ, що знаходяться в підпорядкуванні фермерських господарств, вченими пропонується обмежити надмірне зосередження в руках окремих фізичних або юридичних осіб, оскільки це може спричинити монополізм, зловживання тощо [3, с. 58].

Значна частина досліджень становлення та розвитку фермерських господарств стосується оцінки та аналізу напрямів поліпшення їх діяльності. Насамперед, це стосується розширення розмірів земельних угідь на умовах оренди, кооперування та об'єднання у спілки, вдосконалення механізмів кредитування, оподаткування, оплати праці тощо [4, с. 65—66]. Зазначимо, що практично всі дослідники становлення та функціонування фермерських господарств, що прийшли на зміну колишнім колгоспам та радгоспам, акцентують увагу на потребі запровадження радикальних за-

Таблиця 1. Динаміка кількості фермерських господарств у Карпатському макрорегіоні* (на кінець року, одиниць)

	1990	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008
Україна	82	34778	38428	42533	42445	43150	43410	42446
Закарпатська	-	1054	1454	1389	1447	1480	1513	1652
Івано-Франківська	10	697	632	558	531	542	552	543
Львівська	36	1189	1164	1143	1194	1258	1277	1082
Чернівецька	-	629	626	656	681	759	797	793
Разом по макрорегіону	46	3569	3876	3746	3853	4039	4139	4070

* За даними Держкомстату України щодо встановлення причин, а також дослідження доцільності їх формування й ефективності господарювання.

ходів підвищення ефективності ведення ними процесу відтворення земель. Разом з тим, фермерський уклад, як нова форма організації земельного господарства, особливості його запровадження в окремих регіонах України поки що не одержав належної оцінки в публікаціях учених.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Оцінити рівень та стан розвитку фермерських господарств у аграрному секторі Карпатського макрорегіону. Розкрити передумови та механізм фермеризації земельного фонду сільськогосподарського сектора економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фермерські господарства в аграрному секторі Карпатського макрорегіону були започатковані здебільшого в період роздержавлення, паювання та приватизації земельних ресурсів колективних сільськогосподарських підприємств. Вважається, що зазначені агроформування найбільш пристосовані до ринкової моделі господарювання, оскільки певна частина земельного фонду належить їм на правах приватної власності. Ефективність відтворювального процесу земель значною мірою доповнюється особистими інтересами фермерами, участі у ньому членів його сім'ї тощо. Крім цього, фермери володіють повним правом приймати рішення, що стосуються використання земельних ресурсів, виробничої та збутової діяльності тощо.

Аналіз динаміки становлення фермерських господарств у аграрному секторі Карпатського макрорегіону засвідчує, що найбільша їх кількість функціонує в Закарпатській області. Щодо інших регіонів, то динаміка зазначених агроформувань не відрізняється стабільністю (табл. 1).

У 2008 р. і особливо в 2009 р. кількість фермерських господарств у досліджуваному макрорегіоні поступово зменшується.

Відомо, що головним капіталом в аграрному виробництві є земельні ресурси. Їх стан, розміри слугують базисом оцінки потенційної ефективності результатів господарювання. Насамперед, це стосується розмірів сільськогосподарських угідь, оскільки оптимальне землеволодіння та землекористування створює можливості організувати відтворювальний процес з використанням новітніх засад науки і техніки. Зазначимо, що розміри зем-

лекористування фермерських господарств по областях Карпатського макрорегіону значно відрізняються між собою. Найбільша кількість фермерських господарств, як засвідчують дані табл. 1, було створено в аграрному секторі Закарпатської області (1652 фермерських господарств). В той же час фермери зазначеного регіону мають у

підпорядкуванні відносно невеликі розміри сільськогосподарських угідь (табл. 2).

Дані, наведені в табл. 2, засвідчують загалом про позитивну динаміку сільськогосподарських угідь, що мають у користуванні фермери Карпатського макрорегіону. Разом з тим, вважати зазначену динаміку бажаною, оптимальною не буде виправданим, оскільки ефективне використання земельного фонду значною мірою залежить від показника землезабезпеченості в розрахунку на одне фермерське господарство. В досліджуваному макрорегіоні на кінець 2008 р. в розрізі областей вона становила: Закарпатська — 8,05; Івано-Франківська — 49,1; Львівська — 61,1; Чернівецька — 33,5; в середньому по макрорегіону — 32,6 га. Для порівняння, в цілому по Україні в середньому на одне фермерське господарство припадає 102 га, що втричі більше по відношенню до досліджуваного макрорегіону. Принагідно зазначимо, науковці, як нами зазначено вище, вважають, що оптимальним за розмірами слід вважати фермерське господарство з розміром земельної площі 300—500 га. Таким чином, фермерські господарства в цілому по Україні та Карпатському макрорегіоні зокрема не є достатньо землезабезпечені.

Зазначимо, що ми далекі від тієї думки, що всі фермерські господарства повинні мати в підпорядкуванні саме таку землезабезпеченість. У кожному конкретному випадку до уваги слід приймати особливості природно-кліматичного, соціального характеру, історичної ретроспективи тощо. Щодо Карпатського макрорегіону, то розміри сільськогосподарських угідь фермерів можуть бути значно меншими, або, навпаки більшими, оскільки земельний фонд тут представлений трьома природно-кліматичними зонами: лісостеповою, передгірською та гірською.

Одним з найважливіших напрямів дослідження процесу використання земельних ресурсів фермерськими господарствами є оцінка структури сільськогосподарських угідь, зокрема існуючий рівень їх розораності (табл. 3).

Дані табл. 3 свідчать про значне зростання площ ріллі в фермерських господарствах України, а також в досліджуваному макрорегіоні. Разом з тим, однозначну позитивну оцінку динаміки площ ріллі не можна дати, оскільки відповідно до рекомендацій агрономічної науки, надбань світового досвіду, розвитку фермерства засвідчує, що розо-

раність сільськогосподарських угідь вважається найбільш оптимальною в межах 25—35%. В розрізі областей Карпатського макрорегіону за нашими розрахунками в 2008 році вона становила, % : Закарпатська — 88,7; Івано-Франківська — 93,6; Львівська — 91,2; Чернівецька — 87,2. По Україні на кінець 2008 р.

питома вага ріллі в загальному обсязі сільськогосподарських угідь склала -96,8%. Таким чином, у фермерських господарствах існує надмірна розораність земельного фонду, що негативно впливає на процеси збереження, поліпшення та охорону земель. Значної шкоди завдає також наявна структура сільськогосподарських угідь екології земель. З цього виходить, що в найближчу оглядову перспективу слід провести нову структурування сільськогосподарських угідь фермерських господарств, яку слід спрямувати на зменшення питомої ваги розораності та збільшення частки угідь, що припадатиме на сіножаті, пасовища, багаторічні насадження тощо.

Наступним, не менш важливим кроком дослідження використання земельних ресурсів фермерами є оцінка задіяності земельних площ для потреб виробництва сільськогосподарської продукції. Наші розрахунки дозволяють стверджувати, що земельний фонд фермерських господарств спрямовується нині в основному на вирощування зернових культур, які не є трудомісткими по відношенню до інших. Щодо тваринницької галузі, то вона достатнього розвитку в абсолютній своїй більшості не одержала. Земельне господарство фермерів у досліджуваному макрорегіоні має характер монокультурного, що завдає значної шкоди сільськогосподарським землям, оскільки постійно виснажується ґрунт.

Значної шкоди земельному фонду фермерів завдає зростання покинутих і не оброблюваних земельних ділянок. З кожним роком їх кількість продовжує зростати, що призводить до недобору сільськогосподарської продукції, засміченості злісними бур'янами, деструктивних змін ґрунтів, що в кінцевому підсумку робить їх непридатними та неможливими для потреб виробництва сільськогосподарської продукції. Зазначене потребує прийняття адекватних заходів зі сторони держави, місцевих органів самоврядування. Йдеться про потребу формування нового землеустрою, використання земельних ресурсів відповідно до біологічного, фізичного, хімічного

Таблиця 2. Площа сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств Карпатського макрорегіону (на кінець року, тис.га)

	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008
Україна	786,4	2157,6	3420,6	3661,2	3972,8	4198,9	4327,8
Закарпатська	4,8	11,2	9,9	11,0	11,9	12,6	13,3
Івано-Франківська	5,6	22,1	20,3	19,7	20,8	23,9	26,7
Львівська	12,7	52,1	54,1	54,1	58,1	67,1	66,1
Чернівецька	3,4	7,7	10,4	11,3	16,5	18,8	26,6
Разом по макрорегіону	26,5	93,1	94,7	96,1	107,3	122,4	132,7

складу ґрунтів, придатності їх для потреб аграрного сектора. Це аксіома, без вирішення якої вести мову про ефективне та раціональне відтворення сільськогосподарських угідь, поєднуючи одночасне розв'язання не лише економічних, а й екологічних, соціальних завдань нині неможливо.

Впорядкування земельних господарств фермерів у досліджуваному макрорегіоні доцільно розпочати з інвентаризації, дослідження агрохімічних характеристик земель, оцінки оптимальності сформованого землеустрою. Така потреба зумовлюється характером формування земельного фонду фермерів.

Відомо, що фермерські господарства в значній своїй більшості були сформовані на гірших, низькопродуктивних землях. Підвищення їх родючості практично неможливе без внесення достатньої кількості добрив, проведення додаткових трудомістких заходів по впорядкуванню рельєфу, агротехнічному догляду тощо. Саме тому обсяги затрат, спрямовані на підвищення продуктивності, часто перевищують результати господарювання. Зазначена організація земельного господарства генерує потребу надання допомоги держави, якої часто недостатньо. При цьому окремі дослідники часто посилаються на досвід високорозвинутих країн, які налагодили постійну фінансову та матеріальну підтримку фермерському укладу власної держави. Ми вважаємо, що запропонований напрям поліпшення земельного господарства фермерів є хибним і часто призводить до фінансових зловживань, спекуляцій.

Ретроспективний аналіз допомоги держави розвитку фермерства засвідчує, що вона завжди була недостатньою. Очевидно, такою вона збережеться на найближчу оглядову перспективу. Саме тому дієвим, на наше переконання, буде запровадження

Таблиця 3. Площа ріллі у користуванні фермерських господарств у Карпатському макрорегіоні (на кінець року, тис.га)

	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008
Україна	718,5	1994,0	3246,1	3492,6	3814,9	4056,2	4189,3
Закарпатська	4,4	10,2	8,7	9,4	10,3	10,9	11,8
Івано-Франківська	4,7	19,7	18,2	17,7	18,9	22,2	25,0
Львівська	11,9	4300	45,3	47,4	51,3	61,0	60,3
Чернівецька	2,7	7,0	9,3	10,1	15,0	16,9	23,2
Разом по макрорегіону	23,7	79,9	81,5	84,6	95,5	110,9	120,3

нового підходу до організації земельного фонду фермерськими господарствами. Йдеться про потребу поділу земельних угідь кожного фермера відповідно до найбільш корисних властивостей ґрунтів, суспільної значущості території. Ті землі, які за своїми природно-економічними властивостями потенційно здатні забезпечити високий рівень родючості, а отримані результати значно переважають рівень затрат, слід виокремити для потреб виробництва сільськогосподарської продукції, створення кормової бази тваринницької галузі. Всі інші угіддя доцільно поділити ще на дві частини: перша — земельні ресурси для іншого господарського використання; друга — для потреб рекреації, розширення площ лісових земель та водних ресурсів. Пропонувана структуризація земель дасть можливість значно підвищити ефективність використання земельних ресурсів фермерських господарств у аграрному секторі Карпатського макрорегіону. Обсяги земельних ресурсів, що використовуються нині фермерами для виробництва сільськогосподарської продукції, не завжди відповідають об'єктивним потребам, оскільки в основі організації земельних господарств покладено екстенсивну модель господарювання. Такий тип організації земельних господарств був характерний для періоду функціонування командно-адміністративної економіки. Нині ж, в умовах запровадження ринкової моделі відтворення земельних ресурсів, тотальне залучення усіх земель фермерами для потреб виробництва сільськогосподарської продукції не є виправданим, оскільки значна частина нині задіяних земель є низькопродуктивною, надмірно засміченою, забрудненою тощо.

Запровадження якісно нових засад організації земель фермерів у Карпатському макрорегіоні дасть можливість: по-перше, зекономити значний обсяг грошових коштів; по-друге, перерозподілити фінансові ресурси відповідно до цільового використання земель за новими напрямками; по-третє, значно збільшити фінансове забезпечення земель сільськогосподарського призначення; по-четверте, побудувати новий земельний кадастр та землеустрій; по-п'яте, наростити обсяги виробництва сільськогосподарської продукції з меншими затратами та на меншій площі земель; по-шосте, створити нові робочі місця; по-сьоме поліпшити екологію земельних ресурсів. Перелік переваг, як результат нової структуризації земельного фонду фермерського господарства, можна доповнити й розширити, враховуючи особливості його організації.

Одним з центральних питань нової структуризації земельного фонду фермерів у Карпатському макрорегіоні є визначення критерію оптимальності, що стосується співвідношення між окремими його складовими. Зазначимо, що вчені рекомендують довести питому вагу сільськогосподарських угідь у загальному обсязі земельних ресурсів до 30%. Нам видається, що в досліджуваному макрорегіоні, враховуючи його особливості (наявність гірської, передгірської та лісостепової зон), пито-

ма вага сільськогосподарських угідь має знаходитись в межах близьких до 20%. Звичайно пропонуване не можна розцінювати як догму, а в кожному конкретному випадку слід керуватись особливостями розміщення фермерських земель, природно-кліматичними умовами, екологічною ефективністю господарювання, поліпшенням екології земельних ресурсів, створенням нових робочих місць та успішного розв'язання інших важливих соціальних проблем суспільної значущості тощо.

ВИСНОВКИ

Відтворення земельних ресурсів фермерськими господарствами Карпатського макрорегіону нині не є достатньо організоване і тому потребує проведення ряду трансформаційних заходів. У першу чергу, це стосується оптимізації розмірів земельного господарства. Йдеться про недостатню землезабезпеченість значної частини фермерів. У зв'язку з цим доцільним є збільшення обсягів орендованих земель, а також залучення додатково земельних ділянок домогосподарств, якими не використовуються продуктивні угіддя. Без належного обсягу земельних ресурсів фермерство в досліджуваному макрорегіоні не одержить розвитку.

Поліпшення відтворення земельних ресурсів фермерськими господарствами потребує також проведення заходів для зменшення їх розораності. Нині питома вага орних земель фермерів у Карпатському макрорегіоні коливається в межах 90%, в той час як у високорозвинутих країнах вона становить 25—30%. Надмірна розораність сільськогосподарських земель спричиняє монокультурність, виснаження ґрунтів, унеможливлення проведення заходів зі збереження й поліпшення.

Належне використання земельного фонду фермерів потребує також обов'язкового його чіткого поділу на три частини: землі сільськогосподарського призначення; землі для інших господарських потреб; землі для потреб рекреації тощо. Такий поділ земельного фонду фермерських господарств у Карпатському макрорегіоні дасть можливість успішно розв'язати екологічні, соціальні, економічні та інші важливі складові всього відтворювального процесу.

Література:

1. Лерман Ц., Седік Д., Пугачов М. Оцінка наслідків реформування сільськогосподарських підприємств // Економіка України. — 2007. — № 6. — С. 59—68.
2. Мессель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 13—20.
3. Пасхавер Б.Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 47—53.
4. Горьовий В. Розвиток і сучасний стан функціонування фермерських господарств регіону // Економіка України. — 2009. — № 12. — С. 61—68. *Стаття надійшла до редакції 30.04.2010 р.*